

ЩОДО ОСОБЛИВОСТЕЙ ДИНАМІКИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ

ABOUT PECULIARITIES OF AGRICULTURAL PRODUCTION DEVELOPMENT DYNAMICS IN UKRAINE

Ігор САЧОВСЬКИЙ,
кандидат економічних наук,
Прикарпатський національний
університет ім. В. Стефаника

Igor SACHOVSKY,
PhD in Economics,
Vasyl Stefanyk Precarpathian
National University

Україна має сприятливі природно-ресурсні та виробничо-технічні передумови для розвитку сільськогосподарського виробництва, але затяжна економічна криза 90-х років негативно вплинула на розвиток окремих сегментів аграрної сфери. Центр тяжіння у виробництві сільськогосподарської продукції поступово перемістився в сектор особистих селянських господарств, що негативним чином відобразилося на виробництві окремих видів продукції. Макроекономічна стабілізація початку 90-х років та загострення світової продовольчої кризи відкрили нові можливості для відновлення обсягів виробництва в сегменті сільськогосподарських підприємств. З метою розробки ефективних важелів стимулювання розвитку господарських формувань в аграрній сфері необхідно виявити основні тенденції розвитку окремих категорій виробників сільськогосподарської продукції за період з 1990 по 2011 рік. Незважаючи на значний науковий доробок у цьому напрямі досліджень [1-7], є ряд визначальних факторів, що вирішальною мірою вплинули на динаміку сільськогосподарського виробництва, які потребують додаткового дослідження. Це й зумовило мету написання даної статті.

Аналіз динаміки розвитку сільського господарства України за роки незалежності є складним і неоднозначним. Його розгляд вимагає врахування багатьох (а фактично всіх) факторів, що обумовлюють, зокрема, темпи сільськогосподарського виробництва як у цілому в країні, так і в її окремих регіонах (областях). Однак визначальним при цьому є одне – за роки незалежності характер виробничих відносин в агропромисловому комплексі зазнав докорінної реорганізації, кардинально змінилася природа сільськогосподарського виробництва. Насамперед це проявилось в трансформації колишніх колгоспів у сільськогосподарські підприємства нового типу, що в свою чергу обумовило суттєву зміну співвідношень у загальних обсягах виробництва вказаної галузі питомої ваги їх та господарств населення як на етапі початку реформування, так і особливою мірою – у весь наступний період, аж до наших днів. Більше того, в контексті вищесказаного наважимося стверджувати, що динаміка розвитку власне сільськогосподарських підприємств є одним з найважливіших показників ступеня зрілості й сформованості ринкових відносин в агропромисловому комплексі України, хоча при цьому не слід применшувати чи абстрагуватись від ролі, місця й складності функціонування господарств населення в сучасних умовах.

Таке узагальнення, на наш погляд, необхідне й виправдане в процесі розгляду динаміки

сільськогосподарського виробництва як у країні (областях) в цілому, так і в розрізі вказаних його основних на сьогодні складових. Конкретне ж уявлення про його специфіку відображають дані **табл. 1**.

Мабуть, одним з найважливіших висновків з аналізу наведених у табл. 1 даних є те, що навіть до 2011 року, через більш ніж 20 років з початку реформування, сільське господарство України (за винятком Черкаської області) жодного разу не вийшло на рівень базового, в даному випадку – 1990 року. Особливою мірою це проявилось на прикладі Житомирської області, обсяги сільськогосподарського виробництва в якій в 2011 році становили лише 65,1% у порівнянні з 1990, у Запорізькій – відповідно 67,8%, у Луганській – 64,2%, у Сумській – 67,0%, у Чернігівській – 66,2%. У цілому ж по країні загальні обсяги продукції цієї галузі у 2011 році становили 82,6% у порівнянні з 1990 роком. Хоча в контексті сказаного не можна не вказати на те, що в ряді випадків має місце й інакша ситуація, а саме: у Дніпропетровській області обсяги виробництва сільськогосподарської продукції у 2011 році становили 99,0% від рівня, досягнутого в 1990, в Закарпатській – 96,7%, у Київській – 96,2%, у Херсонській – відповідно 96,3%. Тобто в наведеному узагальненні є й винятки.

Другою особливістю, яку слід виділити, ми схильні вважати відсутність (чи прояв) чітко виражених тенденцій у динаміці сільськогосподарського виробництва в Україні за останні чотири роки. Більше того, саме особливістю є те, що протягом періоду з 2008 по 2011 роки мали місце суттєві перепади в темпах зростання (зниження) загальних обсягів продукції вказаної галузі, що яскраво проявилось як на загальнонаціональному, так і на обласному рівні. Наприклад, якщо у 2008 році по відношенню до попереднього в цілому по Україні обсяги сільськогосподарського виробництва становили 117,1%, то в 2009 у порівнянні з 2008 – лише 98,2%. У розрізі окремих областей картина ще більш рельєфна. Так, у Кіровоградській області у 2008 році загальні обсяги продукції галузі сільського господарства становили 151,1% від рівня, досягнутого в 2007, а в порівнянні із зазначеним роком у 2009 – лише 89,4%. Аналогічна ситуація переважно мала місце і в ряді південних областей України. Так, у Миколаївській області у 2008 році у порівнянні з 2007 темпи зростання обсягів сільськогосподарського виробництва становили 177,6%, а в 2009 – лише 100,5% від рівня, досягнутого в попередньому; на Одещині у той же період – відповідно 159,7% і 91,2%, у Херсонській області – 141,8% і 101,2%. Водночас у період 2010-2011 років

Розглянуто динаміку розвитку агропромислового виробництва за останні роки як в цілому по Україні, так і в розрізі основних, найважливіших видів землекористування, зокрема господарств населення і сільськогосподарських підприємств, а також її специфіка в кожній із зазначених форм господарювання.

The dynamics of the agro-industrial production in recent years, both in Ukraine as a whole and by major, major types of nature management, including farms and agricultural enterprises and its specificity in each of these forms are considered.

Таблиця 1. Темпи зростання (зниження) загальних обсягів сільськогосподарського виробництва в Україні, %¹

	До попереднього року				2011 до 1990
	2008	2009	2010	2011	
Україні в цілому	117,1	98,2	98,5	119,9	82,6
в тому числі – по областях:					
Вінницька	125,5	97,0	100,0	119,6	85,0
Волинська	101,1	100,6	101,9	109,6	72,7
Дніпропетровська	130,0	95,4	101,3	117,2	99,0
Донецька	113,3	96,2	102,0	119,7	82,3
Житомирська	106,8	103,1	100,0	113,8	65,1
Закарпатська	102,6	103,7	97,1	105,4	96,7
Запорізька	132,7	88,1	102,1	114,3	67,8
Івано-Франківська	92,7	108,8	100,8	113,3	94,3
Київська	104,8	98,3	99,4	118,6	96,2
Кіровоградська	151,1	89,4	101,9	124,0	85,4
Луганська	118,0	87,7	91,0	125,3	64,2
Львівська	99,6	101,9	95,7	114,0	81,2
Миколаївська	177,6	100,5	101,3	112,2	78,8
Одеська	159,7	91,2	109,7	106,8	73,7
Полтавська	112,4	99,8	89,5	135,7	92,2
Рівненська	101,7	100,4	102,3	110,9	77,4
Сумська	106,9	99,7	89,9	136,7	67,0
Тернопільська	101,3	102,0	94,9	125,2	76,5
Харківська	107,3	89,0	88,6	148,3	84,9
Херсонська	141,8	101,2	102,9	122,4	96,3
Хмельницька	102,6	104,2	99,6	115,5	75,8
Черкаська	129,6	109,0	104,3	117,6	128,5
Чернівецька	100,3	103,5	103,0	110,8	89,9
Чернігівська	103,6	98,6	86,6	129,9	66,2
Автономна Республіка Крим	117,7	104,8	96,1	113,0	73,3

Джерело: Статистичний щорічник за 2011 рік / за ред. О. Г. Осауленка. – Київ, 2012. – 559 с.

у сільському господарстві України мала місце й зворотна тенденція, а саме: якщо в 2010 році обсяги виробництва продукції вказаної галузі в цілому по країні становили лише 98,5% у порівнянні з 2009, то в 2011 вже 119,9% від рівня попереднього, в даному випадку – 2010 року. У розрізі областей в окремих з них ситуація є ще більш наочною. Так, у Полтавській області у порівнянні з 2010 роком загальні обсяги сільськогосподарської продукції у 2011 становили 136,7%, а в 2010 у порівнянні з попереднім – лише 89,9%. Аналогічна картина спостерігалася і в Сумській області: якщо у 2010 році обсяги сільськогосподарського виробництва становили 89,9% від рівня, досягнутого в 2009, то у 2011 у порівнянні з попереднім – 136,7%. Окремо можна виділити й Харківську область, в якій у 2011 році зростання загальних обсягів сільськогосподарської продукції становило 148,3% у порівнянні з 2010, а в тому ж таки 2010 – лише 88,6% від рівня, досягнутого у 2009.

Розгляд загальних особливостей динаміки розвитку сільськогосподарського виробництва як в цілому в Україні, так і в окремих її областях вимагає конкретизації в розрізі основних форм землекористування, зокрема господарств населення. Ця форма сільськогосподарського виробництва має свою специфіку, свою історію розвитку. У даному випадку надамо перевагу суто економічним показникам ефективності її функціонування (табл. 2).

Один із найважливіших висновків, що випливає з даних табл. 2, свідчить про те, що в порівнянні з 1990 роком темпи зростання загальних обсягів сільськогосподарської продукції у господарствах населення в цілому в Україні у 2011 році становили 134,7%. Тобто, по-перше, вони вже були відносно високими, а по-друге, значно випереджали динаміку агропромислового виробництва в цілому. Лише в одній Чернігівській області сільське господарство в цьому його підвиді у 2011 році так і не вийшло на рівень базового 1990, досягнувши 91,7% від загальних обсягів

Таблиця 2. Темпи зростання (зниження) обсягів виробництва у господарствах населення України, %

	До попереднього року				2011 до 1990
	2008	2009	2010	2011	
Україні в цілому	102,5	101,5	99,1	111,8	134,7
в тому числі – по областях:					
Вінницька	110,8	99,4	99,0	112,6	127,3
Волинська	97,4	100,6	101,0	106,7	127,1
Дніпропетровська	111,7	97,0	103,1	113,4	151,6
Донецька	99,2	101,2	97,7	117,6	162,9
Житомирська	101,7	101,5	101,7	104,5	106,6
Закарпатська	101,2	104,3	98,1	103,9	154,3
Запорізька	113,4	86,6	109,3	111,8	129,7
Івано-Франківська	88,0	109,3	98,3	103,2	124,0
Київська	100,5	95,7	106,0	112,8	124,7
Кіровоградська	120,0	98,4	102,3	105,0	148,1
Луганська	96,7	97,8	93,8	112,3	109,8
Львівська	92,4	99,0	93,4	111,7	115,0
Миколаївська	143,5	105,9	101,9	106,9	146,9
Одеська	133,7	96,8	120,1	107,2	141,7
Полтавська	94,5	107,9	92,9	122,4	151,3
Рівненська	100,0	101,9	103,5	108,5	134,6
Сумська	86,0	107,3	98,4	108,9	103,0
Тернопільська	90,1	103,6	96,6	117,1	115,5
Харківська	90,7	96,4	93,0	137,1	185,1
Херсонська	122,3	109,0	105,2	113,9	202,8
Хмельницька	92,0	106,8	93,3	106,2	121,1
Черкаська	107,2	101,0	97,2	111,6	126,6
Чернівецька	94,5	104,1	100,4	107,5	162,7
Чернігівська	94,5	96,0	85,0	117,6	91,7
Автономна Республіка Крим	123,5	117,2	93,5	107,6	178,4

Джерело: Статистичний щорічник за 2011 рік / за ред. О. Г. Осауленка. – Київ, 2012. – 559 с.

продукції господарств населення. В усіх інших областях України (в т. ч. і в Автономній Республіці Крим) з більш-менш суттєвими відхиленнями в кожній з них спостерігалася значне збільшення обсягів сільськогосподарського виробництва, зокрема у 2011 році у порівнянні з 1990. Особливо яскраво це проявилось на прикладі господарств населення Херсонської області, темпи зростання виробництва в яких у зазначений період становили 202,8%, Харківської – 185,1% і в Автономній Республіці Крим – 178,4%. У контексті сказаного не можна не вказати і на ряд інших специфічних особливостей динаміки розвитку виробництва в господарствах населення.

По-перше, у період з 2008 по 2010 роки в господарствах населення спостерігалася відносна стабілізація обсягів виробництва, причому як у цілому в Україні, так і практично в кожній з її областей, за винятком хіба що Миколаївської (темпи зростання у 2008 по відношенню до 2007 становили 143,5%, а у 2009 в порівнянні з попереднім – лише 105,9%) і Одеської (відповідно 133,7% і 96,8%) областей.

По-друге, вважаємо за доцільне виділити те, що в 2011 році по відношенню до попереднього спостерігалася відносно різке збільшення обсягів сільськогосподарського виробництва у господарствах населення (в цілому по Україні – 111,8%), що на тлі вищесказаного стосовно особливостей їх функціонування є одним зі свідчень того, наскільки важливим фактором динаміки розвитку є, зокрема, кліматичні умови в різних регіонах України. У цьому відношенні показовим є зіставлення темпів зростання (зниження) обсягів виробництва у господарствах населення Одеської та Полтавської областей. Якщо у першій з них у 2010 році по відношенню до 2009 зростання становило 120,4%, то в наступному 2011 – лише 107,2% у порівнянні з попереднім. Водночас у Полтавській області спостерігалася інакша картина: якщо у 2010 році обсяги виробництва господарств населення становили лише 92,9% від рівня,

Таблиця 3. Темпи зростання (зниження) обсягів виробництва у сільськогосподарських підприємствах України, %

	До попереднього року				2011 до 1990
	2008	2009	2010	2011	
Україні в цілому	136,3	94,9	97,7	128,7	60,8
в тому числі – по областях:					
Вінницька	143,1	94,7	101,0	126,2	66,2
Волинська	113,4	100,5	104,4	117,5	35,2
Дніпропетровська	145,9	94,3	100,1	119,9	80,4
Донецька	130,6	91,4	106,4	121,7	56,5
Житомирська	119,0	106,4	96,8	132,9	40,0
Закарпатська	136,5	92,1	77,1	141,9	12,1
Запорізька	150,3	89,2	97,4	116,2	50,5
Івано-Франківська	118,8	106,6	111,2	151,7	58,2
Київська	107,3	99,7	95,9	121,9	85,9
Кіровоградська	181,1	83,6	101,7	138,3	68,7
Луганська	140,4	80,5	88,5	137,3	48,8
Львівська	140,4	112,7	103,4	120,7	44,9
Миколаївська	220,6	96,0	100,8	117,1	56,8
Одеська	189,2	86,6	100,3	106,4	48,5
Полтавська	125,7	95,2	87,4	144,6	75,4
Рівненська	106,9	96,3	98,7	118,2	35,4
Сумська	131,8	93,7	82,3	166,3	53,8
Тернопільська	121,4	99,8	92,5	137,0	54,0
Харківська	124,4	83,4	84,8	159,0	58,8
Херсонська	169,1	93,3	100,2	132,9	61,7
Хмельницька	121,5	100,6	108,6	26,9	54,9
Черкаська	142,5	112,5	107,1	119,8	129,1
Чернівецька	133,3	101,1	113,6	122,6	37,1
Чернігівська	115,9	101,4	88,2	142,3	53,7
Автономна Республіка Крим	112,3	92,0	99,5	119,6	44,4

Джерело: Статистичний щорічник за 2011 рік / за ред. О. Г. Осауленка. – Київ, 2012. – 559 с.

досягнутого в 2009, то вже в наступному 2011 – 122,4% по відношенню до попереднього року.

Неоднозначний характер має й динаміка розвитку сільськогосподарських підприємств. Причому їх ефективне функціонування визначається порівняно більшою кількістю передумов у порівнянні з господарствами населення. Можливо, в цьому й криється одна з найважливіших причин того, що навіть за понад 20 років з початку їх формування й подальшого становлення загальні обсяги продукції цих підприємств, наприклад, у 2011 році в цілому по Україні становили лише 60,8% від рівня 1990, коли основною формою сільськогосподарського виробництва, як відомо, були колгоспи, прототип сучасних сільськогосподарських підприємств. У розрізі областей ситуація також є неоднозначною (табл. 3).

Мабуть, однією з визначальних особливостей динаміки розвитку сільськогосподарських підприємств в Україні за роки незалежності є те, що в розрізі областей (регіонів) спостерігаються досить суттєві розбіжності в темпах зростання (зниження) обсягів виробництва у 2011 році у порівнянні з базовим 1990. Так, у сільськогосподарських підприємствах Черкаської області у 2011 році загальні обсяги виробництва становили 129,1% від рівня, досягнутого в 1990; водночас у Закарпатській – лише 12,1%. Більше того, узагальнюючи, можна зробити висновок, що найнижчі (тобто нижчі від середньостатистичних по Україні) темпи зростання (зниження) обсягів виробництва в сільськогосподарських підприємствах у вказані роки спостерігалися саме в областях західного регіону, досягнувши, наприклад, на Волині – 35,2%, в Чернівецькій області – 37,1%, на Львівщині – 44,9%. У контексті сказаного не можна не зауважити, що на Київщині загальні обсяги виробництва у сільськогосподарських підприємствах у 2011 році становили 85,9% від рівня 1990, на Дніпропетровщині – 80,4%, у Полтавській області – 75,4%.

Продовжуючи розгляд специфіки динаміки розвитку сільськогосподарських підприємств України, констатуємо, що навіть протягом останніх чотирьох років у темпах зростання (зниження) обсягів виробництва спостерігалися значні перепади. Так, якщо в цілому по країні у вказаному підвиді господарств у порівнянні з попереднім 2007 роком у наступному 2008 темпи зростання становили 136,3%, то вже у 2009 по відношенню до останнього року – лише 94,9%. Особливо значним зростанням (зниженням) темпів виробництва за цей період було в Миколаївській області – відповідно 220,6% і 96,0%, в Одеській – 189,2% і 86,6% та в Кіровоградській – 181,1% і 83,6%. Цікаво й те, що зниження темпів загальних обсягів виробництва у сільськогосподарських підприємствах України у 2009 році порівняно з 2008 спостерігалось в усіх без винятку областях. Водночас, слід зазначити, що у 2011 у порівнянні з 2010 у динаміці розвитку сільськогосподарських підприємств як у цілому по країні, так і фактично у всіх областях спостерігалось значне зростання обсягів виробництва. І якщо в Україні за вказаний період воно становило 128,7%, то в ряді областей було набагато вищим. Зокрема, в Сумській області це зростання досягло 166,3%, в Івано-Франківській – 151,7%, у Полтавській – 144,6%, у Закарпатській – 141,9%.

ВИСНОВКИ

З урахуванням вищесказаного можна зробити ряд узагальнюючих висновків, найважливішими з яких є такі:

□ по-перше, динаміка сільськогосподарського виробництва є одним з найважливіших показників рівня розвитку економіки будь-якої країни, в тому числі й України;

□ по-друге, в процесі аналізу динаміки сільськогосподарського виробництва в Україні обов'язково потрібно враховувати специфіку періоду, в якому функціонує як економіка країни в цілому, так і агропромисловий комплекс зокрема;

□ по-третє, кожна з основних форм сільськогосподарського виробництва в Україні в сучасних умовах має характерні особливості, врахування яких є необхідним і обов'язковим у процесі, зокрема, здійснення державної політики щодо стимулювання їх розвитку, особливо в плані регламентації ціноутворення на основні види сільськогосподарської продукції;

□ по-четверте, як свідчить динаміка розвитку сільськогосподарських підприємств, у сучасних умовах триває процес їх становлення й налагодження механізму ефективного функціонування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аграрний сектор України на шляху до євроінтеграції / за ред. д-ра екон. наук О. М. Бородіної. – Ужгород: Іва, 2006. – 496 с.
2. Андрійчук В. Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз: монографія / В. Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2006. – 292 с.
3. Гончаров В. М. Шляхи підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва / В. М. Гончаров, Н. В. Зличенко // Економіка АПК. – 2012. – №2. – С. 18-21.
4. Дибач І. Л. Концептуальні засади визначення ефективності економічної інтеграції невеликих підприємств / І. Л. Дибач // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – №9(111). – С. 112-119.
5. Коденська М. Ю. Кісельов В. А. Агропромислові підприємства і агрофірми в умовах переходу до ринку. – К.: Видавництво УСГА, 1993. – 184 с.
6. Паленичак О. В. Раціональне землекористування в умовах збалансованого розвитку агропромислового виробництва / О. В. Паленичак // Економіка АПК. – 2012. – №2 – С. 27-32.
7. Ринкова трансформація економіки АПК: кол. монографія у чотирьох частинах / за ред. П. Т. Саблука, В. Я. Амбросова, Г. Є. Мазнева. Ч.2. Підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва. – К.: ІАЕ, 2002. – 754 с.
8. Статистичний щорічник за 2011 рік / за редакцією О. Г. Осауленка. – Київ, 2012. – 559 с.